

XII

Увечір, по скінченій роботі, сидів Івоніка в своїй хаті на лаві коло печі і теревив кукурудзу на мамалигу, що мала жорнитися. Сава пішов до бурдея до худоби, як лиш повечеряли, а старі осталися самі. Хату освічувала мала лампа, але з печі біла ще ясна полумінь і освічувала ярко худу постать Марії. Вона стояла коло печі й варила ще другу велику мамалигу, що мав Івоніка взяти з собою досвіта в поле.

Від часу до часу пересувала і збивала тліючі поліна в печі й говорила в одностайнім тоні. Перемелювала сотий раз стару річ.

— І видко, що вона йому ще добре в голові стримить. А що мене найбільше гніває, — нехай би я що говорила, він не обзивається до мене. Десь-не-десь кине словом, а зрештою мовчить, як німий.

— Що казав?

— Казав: «Не потрібую ані крихітки землі від вас!» От що лише відворкнув.

Івоніка не обзивався. В його серці немов хто засягнув зимним ножом. Він зрозумів слова свого сина. Сава хотів радше відректися землі, чим покинути Рахіру, хоч не казав сього прямо. Що се було за нещастя з тим хлопцем? Уже два роки тягнулася та лиха година, й не було їй кінця. Він не хотів «ані крихітки землі», — се було вже найгірше...

Несказанно смутне почування порожнечі майже запанувало над ним. Михайло тратив свої дні при війську, а сей тут... «Не потрібую ані крихітки землі!» — казав він, і більше не треба було казати.

Для кого працював він, запрацював оцю землю, для кого обробляв її, як не на те, щоб колись їм обом полишити? Хто міг знати, як скінчиться ще час при жовнірах для Михайла? Він вправді там уже звикав, але за кожним його кроком ступала смерть. Життя при війську йде рука в руку зі смертю, і його кроки мали для його ока криваві сліди. Хто міг знати, що його там іще ждало?

Все буде, як бог дасть!

Але тут — Сава? Він лишився при татові й мамі, був із дня на день вільний, мов олень, міг братися до всякої роботи, до якої хотів, ніхто не спирав його. Його життю не грозило нічого, хіба що сталось би так, як би бог схотів, а він усе-таки не був такий, який мав бути!

Смутно було.

А він його любив так само, як Михайла. Плакав душею за ним, як за тамтим, бо й не міг інакше. Його пряма, гармонійна натура не зуміла б інакше. Лише як Михайло щокрок підходив йому під лад, ішов Сава, мов наперекір усім, своєю дорогою. А воно не було добре, що він ішов своєю дорогою. Десь здиблеться з нещастям, сам звертається до нього лицем.

— А сьогодні орав так добре, що я аж радувався! — почав по смутних хвилях мовчанки. — Ніколи не займався землею так, як сеї весни! Та й добре оралося, Маріє!

— Я все кажу: доки господь бог сам не улегшить землі, нема що веснувати! — відповіла знесло (піднесено) Марія. — Донедавна була ще земля мертва! А ви вже бідкалися, Івоне, що опізнитесь із засівом!

— Перед благовіщенням нема що зачинати...

— Та й, кажете, добре оралося?

— Дуже добре! Земля розкрилювалася, мов розжарене вугілля, і не була ані засуха, ані замокра. Сава провадив плуг, як старий газда... «Тату, — казав раз та й такий рад, — тату, сьогодні так добре ореться!»

«Аякже, — кажу йому, — богу дякувати! Ти не втомився?» — кажу, бо увидів я, що він геть-геть засунув капелюх на зад голови.

«Ні, — каже, — я б так день в день за плугом ходив! Позвольте, тату, най я пшеницю посію!»
Марія аж засвистала з подиву.

— Ади, ади, сам сіяв би!

— Коби насіння не було таке дороге, був би я його пустив, а так я боявся, що він зле посіє, і пшениця не зійде однаково! Михайло мав уже вправну руку, а все-таки, засіваючи, лишав голі латки!

— Та вже ж, що міг пересипати насіння...

— Я кажу, Маріє, що він уже полюбив землю, — тягнув далі Івоніка, — та лише того не показує! Видить, що нема що без неї робити! Може, тому казав так собі, лише в люті: «Я не потрібую вашої землі!» Бо хто не потребував би її? Що він без неї варт? Він се лиш так із жовчі мав сказати, він упертий; я видів, що він уже інакше в поле вперед себе дивиться!

Марія підкинула плечима та й махнула рукою.

— Ет!..

— Що, Маріє?

— В нім нема ладу! Ану, уважайте! Сьогодні хотів орати й сіяти, хотів день у день за плугом ходити, а завтра або позавтра буде, як той вовк, снуватися, нишпорячи, буде хмарний, неспокійний і до нічого пальцем не діткнеться. Як той вітер... (Вона вдарила себе кілька разів пальцями по губах). Бог його знає, що ним так каламутить: так, якби проти півночі родився. А як був малий, то я боялася, аби й муха на нього не сіла. Таке-то було!

Вона зітхнула.

— Такий уже вдався! — відповів Івоніка. І справді, такої вже був удачі, так уладжений. Ніхто не приспособлював його, був сам із себе такий.

— Чим старший, тим йому більше мову відбирає! Ще якийсь час, і він геть-геть зазімає! — докинула ще Марія.

Обоє замовкли.

Чулося тереблення кукурудзи, як зернята дзоркали до поливаної миски й лоскотіло дерево в печі... Вогонь горів живо, а по стінах колисалися предивні тіні.

— Маріє!

— Гай, бадіко!

— Я гадаю, чи не було би не зле піти сього року до святого Івана до Сучави.

Вона не відповіла зараз, аж пізніше сказала:

— Чому мало би бути зле? Але що понесемо?

— Те, що носили давніше, та що зможемо! Там, у монастирі, все приймають! Понесемо свічки, меду, полотна, може, маєш кілька красних рушників і грошей. Звідти принесемо собі свяченого зілля. Я його потрібую для бджіл, межі насіння і таки так треба його вже, аби в хаті було. Хотів би я дати на чотирнадцять службів. Сім службів за Михайла, за його здоров'я та й аби щасливо і скоро вернув додому, а сім на щастя для Сави.

— Аби якнайборше додому вернув, Івоне, аби якнайборше додому вернув! — потвердила Марія. — Тоді б я знов відіткнула! Вже б я знала, що маю його при собі й нічого не боюся!

По малій хвилині задуми, під час якої докинула трохи хворосту, спитала:

— Чи підете ви самі на прощу до Сучави, чи підемо обоє?

— Підемо обоє.

— Я про се собі вже давно сама гадала, — сказала, — але не казала вам нічого, бо не знала, чи схочете послухати мене! На думку іти на прощу до святого Івана навела мене Анна.

— Котра Анна?

— Ну, таже та, що в дворі служила! Донька старої Параски, тої поганої кланцатої вдовиці. Коли пани випроводилися до міста, забрала її стара до себе; але вона довго в неї не витримала та й

наймилась у попових паннів. Від осені, казала, хоче там-таки на рік наймитися. Саме тепер буде зо дві неділі, як я з нею говорила, зараз по великодні, і якось тими днями, як Михайлик у місто назад від'їхав. Вона вертала звідкись і здибалася зо мною. Я ходила тоді до Домніки. Ми йшли разом та й говорили. Балакали про одно і друге, а нараз спитала вона мене:

«Чого ви такі марні, лелічко Маріє? Чи ви вже недужі? Ви такі білі й марні!»

«Як маю виглядати, — кажу їй, — коли у мене під серцем як камінь стоїть? Доки мій син у муштрах, доти не матиму супокою!»

«Дасть бог, він поверне до вас!» — відповіла вона чемно.

— Вона чемна дівчина! — закинув Івоніка.

— Чемна. А я їй сказала: «Заки сонце зійде, роса очі виїсть!» Вона всміхнулася й відповіла: «Се правда, — каже, — але треба щось зробити, аби на душі легше було!»

«Та що робити? — кажу. — Що я можу зробити?»

«Та от, — каже, — підіть на прощу до святого Івана та дайте на службу божу за вашого сина та й за ваше здоров'я!» І як лите се сказала, мені на душі неначе й полегшало. «Ти оце добре кажеш, доньцю, — кажу я їй. — Може, я й піду до святого Івана».

На те вона мені каже: «Якби ви йшли, то й я б із вами пішла. Я б хотіла раз піти до святого Івана!»

Звідси прийшла гадка мені піти до Сучави. А якби ви, — тягнула даліше, — не могли зо мною піти, то я б могла піти сама з дівчиною. Вона чемна і жвава дівчина й ми могли би обі піти пішком або поїхати колією. Вона казала, що воліла би піхотою. Казала годиться піхотою йти.

— На молоді літа й ноги! — закинув Івоніка, сміючися. — Але се вже байка. Пощо їй до святого Івана? Слаба, може?

— Не знаю! Казала, що хотіла би раз піти до святого Івана, бо кажуть, що там дуже красно! Хотіла би там помолитися і свяченого зілля принести. Каже: «Бідний, та й не має долі, але най хоч боже зіллячко у своїй скринчині має. Тяжко на світі жити!»

— Се правда! Її мама, як мені пані самі казали, погана жінка, забирає від неї кожний крейцар, а її брат п'є пиво, то все хоче крейцара. Та й забирають і від неї, сараки.

— А чому не йшла з панею до міста?

— Бо стара не пустила. Але від осені хоче на рік до попа в службу. Тепер лиш на дні наймається, та й мусить іще з мамою кукурудзки висапати.

— Ну, в попа також буде мати своїх гірких три дні, — сказав Івоніка. — Попада, як п'яна, все б'є, що їй під руку прийде. Панни добрі, але як то вже буває: де нема газдині, нема й голови. До хати веде сто стежок.

— Панни чемні та й добрі! — боронила Марійка.

— Але зле платять.

— То чого туди йде?

— Бо, певно, хоче мамі з очей уступитися.

— То най іде до нашого господаря. Але їй, відай, усе ще кава пахне під носом, що її пила у панів; а у попа таки, мабуть, буде її пити. Дурна дівчина! Най богу дякує, що має кулешу, та й коби її лиш мала! Вона нічого не має, бідна така, хто її візьме? Фудулились, кажуть деякі жінки, що всяку роботу знає, але вже знає не знає, коби grunt! А в неї — дасть біг!

Івоніка похитав поважно головою.

— Хто знає свою долю? — промовив. — Бог дає та й бог бере!

— Так — се правда! Я їй не ворог, і мій син не має її сватати... Що мені до неї?

— Та вже ж!

І знов замовкли обоє.

Марія задумалася над прощеною у святого Івана, як там буває, бо вона вже два рази там була і

добре все знала; думала над свічками і полотном, що їх треба понести, котрі рушники вибрати їй, аби вдоволити панотців та й собі аби кривди не зробити, а Івоніка теребив невтомимо кукурудзу і думав про свою роботу. Завтра хотів сіяти і знов до бджіл подивитися.

Може, сього року буде добрий рік?

Весна почалася вчасно. Озимина зеленіла пишно, і пупчики на деревах пукали. Ночі були теплі, а дні красні та сонячні. Може, не заверне вже мороз, і бджоли матимуть добру весну! А він потребував сього року багато меду. Для святого Івана, в монастир, відтак хотів ще спродати, трохи занести до міста пані й Михайлові, а наостанку й собі лишити на храм. (Може, Михайло приїде сього року на храм. Він припадав на вересень; повинен уже хлопець бути на маневрах). Потрібував меду до горівки на храм. Його горівка з медом була все найліпша. Не жалувал меду й усякого пахучого коріння...

Коби лише Онуфрій не вкрав йому якого роя, бо він дуже на бджоли лакомий! А все бреше, що у нього страх як бджоли роятся!.. Вже й уліїв стільки не має. А то все неправда. Так закрал йому вже кілька роїв. А все намагався ненадійно в його бурдей вступити і злим оком усе застановити. Ну, але се не часто лучалося йому. Хіба що як він від бурдея подалеки працював, або як його дома не було. Звичайно то не вдавалося йому. Стара Сойка була розумна собака і гавкала вже здалека на нього, тоді він мав час скинути з себе ремінь і кинути ним вперед себе, чим загороджував приступ усьому лиху, хоч би те лиху було чоловіком або й чим іншим.

Ніхто не знав, чому він се все робив, як хто до його бурдея приближався, се була його тайна. З нього сміялися, але йому було з тим добре.

Він мав найкращий товар і найкраще збіжжя.

Його і його жінку називали скупарями. Але се було йому байдуже. Не один говорить, аби лиш рота не загулювати, але не всі вміли так коло товару ходити, як він. І збіжжя було у нього прекрасне. Він давав землі, чого потребувала, обробляв її впору, а се ж була перша й найважніша річ. А коли зближалася туча, то робив усе, що знав, аби свою землю забезпечити перед градом. Коли збиралися чорні дощові хмари над нею і, мов нечиста сила, звисали над нею, аби збити та знівечити її градом, або коли таки град садив і злива несамовито та несподівано кипіла, він летів з великим ножем, обнажений, через усі свої поля і промовляв проти граду та тучі.

Нехай би відтак хто хотів ішов та дивився! Он тут була кукурудза Василя Докіїного цілком подірвана і пошматована, там лежала прекрасна пшениця двірникова на землі, мов сама лягла гинути. Через кілька загонів панотця погнали справдешні потоки, звернули овес до землі і пограбали його намумом, а пан мав і тут, і там, і он там у долині замулений хліб...

Лише його земля оставалася неначе нетикана. Нехай би хто йшов та й дивився, то й побачив би. Навкруги його землі було збіжжя збите, але чим далі в глибіню, тим краще стояло, тим краще здіймалося по дощі. Воно лише сполоскалося в дощі, і тим сильніше гнало вгору й у колос. Град оминав його поля, а дощові хмари розступалися і перетягалися на інші лани, неначе на німий, невидимий розказ...

— Маріє!

— Гай!

— Нагадай мені, аби я на малім ланку під «сусіднім» лісом викопав сими днями шанець. Я посію там гречку, і як прийдуть дощі, аби мені не замулили гречки. Знаєш, насіння від швабів роздобув, дорого коштувало, і гріх був би не схоронити.

— Таже Михайло копав там щось, як був тепер дома?

— Ая, але він лише почав був. Докінчити мушу я. Він той ланок любить, — тягнув далі вдоволений Івоніка, — тому, що припирає до лісу. Все каже: «Тулиться до лісу, як до своєї мами, треба його добре обробити!» Він і той лісок любить...

— Аякже, любить! — відповіла Марія спокійно. — Любив ще малим хлопцем та все забігав

там шукати грибів, хоч я не дозволяла. Мені все здавалося, що він мусить там пропасти за тими грибами.

— Ліс невеликий! — сказав Івоніка, ледве помітно добродушно всміхаючися.

— Та відтак. Як де кого блуд візьме, то най буде і яке мале, задурить чоловіка. Я не люблю того лісу. Стоїть там так. якби лиш на те, аби в нім злодії ховалися. З нашого і з тамтого села.

— Але гречці буде добре під ним, все буде захована від вітру. І Михайло наказував, аби там гречку посіяти. І для бджіл буде добре, що будуть її мати близько. Будуть мати конюшину і гречку.

Марія мовчала, мішала кулешу.

— Може, дасть бог, що сей рік буде добрий; весна така, коби щороку так...

.....

Івоніка відітхнув. Мав дуже багато роботи, силу роботи. Але богу дякувати, що було на чім працювати. Коби він лише здоров, то зі всім упорається. З роботою в полі, коло товару, коло бджіл... Коби він лише здоров! Але бог добрий, простить людям, хоч як вони його гнівають, хоч мордують одні одних, убивають, ошукують, присягають фальшиво, крадуть. Він все ще добрий для них...

Між старими зовсім утихло.

Під піччю в однім закутку почав сверщок цвіркати. Пол умінь у печі згасла, ледве блимала, а світло дрібної лампини освічувало лиш слабо невелику хатину.

Марія вилізла по скінченій роботі на піч і, перечесавши своє сиве волосся, уснула таки там. Не чула, як скінчив Івоніка теревити кукурудзу. Але він сидів он тут, у слабім освітленні, ще довго, як його тверді, мозолисті пальці стереблювали механічно дрібні зернята. Його уста неустанно ворушилися. Він молився. Голосним шепотом говорив довгі молитви, а побожні, щирі й покірні слова оживляли чудово тишину, що чимраз більше зростала...